

Epikuros tana az örök megsemmisülésről.

II.

(Folytatás.)

De térjünk át az epikureizmus által megindított küzdelem érdekesebb mozzanatára. Lássuk mint kísérti meg legyőzni ama másik, láthatatlan, alakatlan valóban félelmesebb és csökönyösebb nézetet, melyet ösztönszerűen támadottnak mondhatunk. Épen ezért sokkal nagyobb nehézséget, sokkal elkeseredettebb küzdelmet okozott Epikuros hiveinek. És annyival érdekeseb a mai kor szempontjából is a harc e téren, mert tisztán lélektani, s így ha az epikureisták e téren elvesztik a esatát, előbbi győzelmük semmit sem ér. Kövessük Carot okoskodásában. A hivatalos hitvallások romjai alatt rendíthetetlenül épen fenmarad amaz őshit, mely az Aryak minden ismert vallásánál régibb; sőt a művelődés előtti korszakok buyárai, ethnografok és anthropolog kutatók a vad népeknél, a chinaiaknál, a föld legtávolabb eső népeinél megtalálták a külalakot mellőző ösztönszerű hitet, mely az embernek a halál után és halálban való tovább létezését mély meggyőződésévé tevé minden népnek. Spencer a „Sociologia elvei“ czimű művében a társadalmak első keletkezésénél már meglevőnek találta e hitet. Fustel de Coulanges a heroszok, mánok (*θεοί χθόνιοι*) cultusában keresi a család-, az az állam-összszertartó, egy közös tűzhely (család; város vagy állam tűzhelye) köré csoportosító eszmét. Azon aggályos félelem, hogy a halott a temetési tisztességet ne nélkülözze, mit a latin *justa solvere* szavakkal fejez ki, azon hiten alapszik, hogy a sírban lakik a halott szelleme is. A létezés e tovább folytatásának hitére vihetők vissza a halotti szertartások, sőt a család a törzs halotti szellemei iránti közös tisztelet képezi alapját, legerősb kötelékét a társas életnek. „A halottak tisztelete e szerint mélyen összszefonódott az ókori műveltség eredetével, mintegy annak kezdetét képezi: a város első kútfeje az ösöknek egy helyhez kötött tartozkodása, kik először csak a tűzhelyre öröködének, később oltalmukat kiterjeszték a város falaira, úgy hogy a nemzeti templom a szerény házi szentély alapján épült föl, azon egyszerű oltáron, mely a család örökös fenmaradásának jelképe, melyen a tűznek soha sem volt szabad kialudnia.“ Csak egy lépés van a hit ez alakjától, mely azt hiteti el, hogy a sírban tovább folytatja a halott az életet a hit másik, sokkal változóbb alakjáig, mely a halottaknak egy külön helyet jelöl ki, hol az elszigetelt sírok lakóinak árnyai egyesülnek. De e lépés a művelődés két különböző korát jelzi. Az előbb említett hitet Fustel de Coulanges a jövő

élet hite csirájának tartja. És épen e hit, mely legősibb vala, legtovább is maradt fenn és csak a keresztyén korszakban szünt meg létezni. Mi adta meg e hitnek szívós jellemét? Egyszerű, gyermeteg volta és azon érzés, melyet kifejezett. Mint győzni le tudományos érvekkel ez okoskodni nem tudó ösztönt? De tartósságát biztosítá az, hogy megsemmisíthetetlen ösztön. A legrégebb kor fegyelmetlen gondolkozása, a műveltebb korban is a nép tájékozatlansága e nehéz fejtvény alkatelemeinek viszonya iránt egyformán oda hatottak, hogy fenmaradjon — bár meg nem magyarázható alakban az a sejtelem, hogy minden halál látszat. Hiszen a természet erői örök fenmaradása nem kétségbevonható tény-e? Van az anyagi világban megsemmisülés? Elveszhet egy parány is? Mindazon eszméket, melyeket Herakleitos és a jón bölcsészek oly hamar népszerűekké tőnek a műveltek előtt, homályba burkolva elfogadta a nép is. Annál inkább tartható a bámulatos szervezettel bíró életet: az ember életét megsemmisíthetetlennek. Sőt nem érezzük-e mi is anynyi évszáz gondolkodása, öntudatos elmélkedése után is ez ösztönt mélyen emberi természetünkben gyökerezettnek, melyet nem lehet a tényleges tudomány kétségbevonhatóannak látszó érveivel sem legyőzni; újra éled mindannyiszor, valahányszor legyőzöttnek hiszszük. A megsemmisülés gondolatától visszariadunk. Midőn Lucretius mintegy meggyőző bizonyítékul hozza föl, hogy a világ is felbomlik, hogy a természet kimerül, hogy már a máj kor is csak verejtékes munkával képes fentartani életét, míg a régi kor embereit a természet duzzadt emlőin táplálá, s mily megnyugvást találhatunk abban, hogy a nagy emlékek is porba dőlnek: a lét pusztaságát a költészet minden fényével sem képes fölvidítani. És e nagy szabású költemény csonka bevégzése mintegy jelképezi, hogy a parányokra bontott világ és ember eszméje egységes alakot, öszhangzó egészet nem adhat.

A dögvész rajza a költemény végén épen nem ébreszt bennünk epikureista nyugalmat: a pusztulás tragikus képe épen nem hat költőileg kedélyünkre. Menynyivel magasabb Madács Imre conceptiója, kinek a kicsapongó Rómában a kéj undok fertőjébe merült világot épen a dögvész megrázó hatása alatt téríti meg Péter apostol! A költészet legszebb jogáról: arról, hogy az élet zárját öszhangba olvassza mond le Lucretius; de másként epikureista bölcsészetről írva nem is tehetett. Igen, kiríthatatlan ösztön: a fenmaradás, a halál után is létezés ösztöne. „Az igazság legyőzhetetlen ereje vagy előítélet, benső bizonyosság, a természet szózata vagy a képzelem távelyítő hatása legyen ez ösztön: föltétlenül visszariadunk létünk örök meg-

semmissülésétől. Sem elképzelni, sem megérteni ezt nem vagyunk képesek. Caro ki is jelenti, hogy azok, kik a teljes megsemmisülés tanát állítják föl, nem fogták föl a megsemmisülés valódi jelentését; akaratlanul oda képzelik magokat a jövő évszázakba; személyiségüket átviszik észrevétlenül a jövőendő korszakokba; anynyira kiirthatatlanul lényünkkel egybe van forrva az élet ösztöne. Sentimus experimurque nos aeternos este. Göthe is így ír Zelterhez 1827-ben: „Működünk tovább, míg egymás előtt vagy után, a világszellemtől vissza hívva, az aetherbe visszatérünk! Bár az Örök élő új tevékenységre hívna el újból, olyanra, melyben már megpróbált.“ És ez egy magán levél őszinté hangján van írva.

De lássuk azon érveket, melyeket Epikuros és tolmácsa Lucretius felsorolnak az örök megsemmisülés mellett: A test érez, tehát a test felbomlásával az érzélem is kihal; a teljes érzéketlenség a halál. A szellemnek négy alkateleme van: a hő, gőz, légi erő és egy negyedik alkatrész, mely ugyszólván a lélek lelke: az érzés. Ez alkatelemek együttes combinációjában rejlik az emberi öntudat, melynek megszűntével, megszűnik az élet és meg a szellem. Miért lankadna el a megszűnt test? Miért jönne lázas állapotba? Anynyira megy Lucretius, hogy érvet merít azon tüneményből, hogy a sarló szekerek által vilám-gyorsan lemetélt tag elvesztését alig veszi észre az öntudat: az érző, tehát a kormányozó, központi elemé az emberi szellemnek. Önkénytelenül jutott eszembe Moleschott egy tudományos apparatussal készített értekezése a gondolat sebessége felől, melyben még a gondolat sebességének is mértékét vélte föltalálhatni. A mi együtt alkotá a lelket, az alkatelemek szétbomlása után semmivé lesz. A halál pillanatát Lucretius egy valódi költő megható színeivel festi. A lélek testi mivoltát bizonyítja az is, hogy rendre fejlődik ki. Különben azonnal kellene teljes egészében léteznie. Még az anyaméhben lépett frigyre a test és szellem; a halál után válnak el; de valamint a test ősz, lerombolhatatlan parányokból és úrból áll, mint maga a létező világ; a legelevenebb és legmozgékonyabb parányokból alakult lélek is az ür bomlasztó hatását el nem kerüli. És itt van a szeretetre móltó zavar! Megsemmisíthetetlen parányok képezik a lelket, de a combinatio felbomlásnak van alávetve, holott a combinatio ad életet magának a léleknek. De épen e ponton volt gyenge a stoicizmus is. Az egyetemes ész egy része mint bir individualis képességgel? Nem szándékunk e kérdésben az akkori vitát ismertetni, mely messzse vezetne a halál kérdésének még mai napig is igen érdekes, lélektani mozzanatától.

Azt kérdezi Lucretius: mi haszna volna, hogy ha a szel-

lemiséget alkotó elemek szerte bomlásuk után is esetlegesen oly combinatióba jönének, milyenben az individuumot alkoták? Ha megszakadt az emlékek láncolata: az újjászületés nem az előbbi folytatása volna. Ha az ember a mult végtelen számú esélyeire gondol, elhiheti, hogy az elemeknek volt még olyan csoportosulása, mely a lelkünkkel rokon lelket alkotta; de emlékezetünk néma, e multról mit sem tud; az elemek száz meg száz csoportosulása távol elszakítá egymástól az ugyan olyan csoportosulásokat. Valamint egyszer sem vonhatja ki magát a lélek kormányzó vezérlete alól; lélek nélkül nem éreznek, nem létezhetnek:

„Ugy a szellemnek test nélkül eredni magától
És az inaktól s vértől meszszebb lenni lehetlen.“

Képtelenség gondolni, hogy testen kívül lélek szülessék. Ha nem törődünk azzal: mik lehetünk, miért bánt az a gond: mik lehetünk még. Előttünk egy örökkévalóság, melyben ép úgy elfeledjük azt: mik valánk, mint megettünk van egy örökkévalóság, melyről hallgat emlékezetünk:

„Nyomorú az nem leszen, a ki nem is lehet azzá;
Es mindegy, ha nem is születék vala, hogy ha halandó
Éltünkől megfoszt vala már halhatlan enyészet.“

A „halhatlan enyészet“ meggondolásában nyújtja tehát Epikuros vigaszát. Ugy siratjuk előre halálunkat, mintha éreznők, hogy testünk mint ég a máglyán, mintha a hantok nyomása fájna. Holott csak az fájhat, ha érezni birnánk, hogy szeretett nő nem fogad, gyermek nem fut előnkbe.

„Kelti gyönyört esőkverseny közt titkon kebeledben.“

Pedig a halott fölött csak „a végtelen élő bú“ hullatja könnyét, de ezt a halott nem érzi. Schoppenhauer és Epikuros és Lucretiustól kölesönöz érvet a nîrvana magasztalásánál. „Ha a megsemmisüléstől való félelmet jól meggondolnók, ugy kelle-ne nyugtalankodnunk azon semmivel, mely létezésünket megelőzte mint azzal, mely azt követi. Pedig nem ige var. Irtozom oly végtelentől, mely nélkülem léteznék; de semmi visszariasztót nem találok egy más végtelenben, mely létemet megelőzte.“ Szórul szóra ezt vallja Lucretius:

„Lám a végnélküli idő elmúlt kora milyen
Semmi reánk nézvést, mielőtt a világra születünk.
A Természet im ezt állítja elénk tüköréül,
A majd holtunkat követő későbbi időnek.“
Tünik-e abban ijesztő kép fel? látni-e ottan
Megszomorítót s bármely álomnál nem-e csendesb?

Lucretius e szép versében — mondja Caro — letette az epikureisták érvelésinek elveit, lángoló képzelmenek fényével áraszt-

ván el a rideg okoskodást. Guyau ur, főként Diogenes Laërtius nyomán, lehető teljesen öszszeszedte Epikuros gondolatait, melyekről még Lucretius boldogan mondható:

„Mint virágtermő bérczet méhek kikutatják,
Ugy legelészszük arany mondásaidat neked is ki
Mind arany az s méltó életbe' maradni, örökre“

de az irigy idő a dús bérczet letarolá. Imé egy néhány e gondolatokból: „A halál a mi nézpontunkból semmi; mert az, mi egyszer fölbomlott nem képes érezni és az, mi érezni nem bír, ránk nézve semmi.“ — „A halál ránk nézve semmi; mert minden jó és minden rossz az érző képességben van; de a halál épen e képességtől megfosztott állapot.“ — „A bölcs csöppet sem törődik életének hátralevő részével. Csak azért kell meggondolnunk, hogy a jövő sem nem a miénk, sem ránk nézve nem idegen teljesen azért, hogy azt se úgy ne várjuk, mint a melynek be kell következnie, sem úgy hogy kétségbe essünk felőle, mint a mely épen léte nem jöhet.“ — „Észtelen ki azt mondja, hogy fél a haláltól, nem azért, mert ha egyszer az megjelen, lesújtó lesz, hanem azért, hogy még mint eljövendő is, szomorító, mert az, mi eljövetelekor nem okoz több nyugtalanságot, ha még csak eljövendő, csak üres káprázat által lehet elérhető.“ Ugyszólván mindent magában foglal e gondolata: „Midőn léteünk, a halál nem létezik; midőn a halál létezik, mi nem léteünk többé. Tehát a halál nem létezik, sem az élőkre, sem a halottakra nézve; mert azokra nézve, kik élnek, a halál nem létezik és azok kikre nézve van halál, többé nem léteznek.“ Mit elmésen fejez ki e francia vers:

„Ha vagyok, ő nincsen, ha ő van, nem vagyok.“

Cicero, ki sokszor gúnyolódik Epikuroszzsal, ez elmés ötletekben gyönyörködött. Ugyancsak ez eszmét fejezte ki a Tusculanae-ban, midőn így ír: „Ha a halált nem követi semmi rossz: a halál sem az; mert azt bárki megengedi, hogy a közvetlenül a halálózást követő perczben semmitől sincs ok félni, tehát a halál nem egyéb mint eljutás azon időponthoz, midőn minden szenvedés megszűnik.“ Epikuros okoskodása oly köztetszésben részesült, hogy ellenfelei Cicero és a stoikusok közt Seneca is elfogadták érveit, mint eldöntő érveket a mellett, hogy a halál nem rossz. Persze hogy egész más következtetést vontak le e tételből az életre. Míg ők bátorságot akartak ébreszteni az erény- és szabadságért folytatott tusában, addig Epikuros meg akart tanítani az élet élvezésére. Cicero kedélyesen hozza föl Diogenes azon mondását, hogy halála után vessék bár hová. „Talán, hogy az ölyvek egyenek meg? kérdék barátai. Epen nem; tegyetek mellém egy botot, hogy elkergessem

őket. De hogyan, felelék barátai, ha te már nem fogsz magadról tudni? Ha nem bírok öntudattal, válaszolá Diogenes, mit bánom én, ha az ölyvek fölfalnak.“

De e kétségbevonhatatlan érvek mellett is csak nem lehetett a halál félelmes voltát feledtetni. Ha nem is érezünk többé a halál után, de megfosztva lenni az élettől, annyira mint megfosztva lenni minden jótól. E gondolat mindegyre kifejezésre lel a klasszikus írónál. És ezen igen kényes ponton, e fellette nehéz kérdésben jár Epikuros okoskodása legmélyebb nyomon. Szerinte az élvezet örök, bevégzett jelleggel bír: „Az idő, legyen bár végtelen vagy véges, egyenlő élvezetet nyújt, ha az öntudat becsli meg az élvezet értékét.“ Horatius egyik odájában egy epikureista önérzetével mondja, hogy a ki elmondhatja mindennap, hogy élt, az nem törődik azzal: borús vagy derült lesz-e a holnap? Epikurosról Stobaeus azt írja, hogy ő kész volt boldogság dolgában Jupiterrel versenyezni, ha volt egy darab kenyere és egy ital víze. Cicero e merész állítást, mely Göthe és Spinoza mély nyugalmát tükrözi vissza, élesen bírálja. A stoikusoknak megengedi, hogy ők elérhetik az abszolút életezést, mert életezéljük az erény betöltése; de lehet-é állítani az élvezetről azt, hogy az nem növekedhetik. Hisz akkor a fájdalomról ugyan ezt lehetne állítani? De ki merné hinni azt, hogy a fájdalom, ha tartós, nem válik kínosabbá? Cicero érvelése ügyes, meggyőző; de ez semmit sem von le Epikuroz fentebbi gondolatának szép, fenkölt gondolkozásra mutató jelleméből; nem ugyan ezt mondja-e Göthe, midőn a perczet az öröklét képviselőjének nevezi? ki oly szellemben élvezé a perczet mint Epikuros, annak élet-derűjét méltán nem borítá be a gond fellege. Epikuros ha-onlított eszményeihez a boldog istenekhez. Jól mondja Fábián, hogy „ő az istenekben csak a legfőbb boldogságról alkotott saját eszményét tisztelte, miután azokat, mint fájdalmat nem érzőket, minden nyugtalanságtól, gondtól menteket és így minden világi ügyeken-bajokon kívül állókat, a legfensőbb élvezetének s a legteljesebb nyugalomnak birtokában levő lényekül képzelte magának.“ Az epikureisták tanuk főbecsét abban helyezték, hogy az embereket a hiábavaló gyötrelmekről megmentésék. Bátorságot akartak önteni a szivekbe. De nem kell-é bátorság az élethez? Pascal is nem mondta-é, hogy a halál elszenvedése könnyebb, mint maga a halál pusztá gondolata? Ebben rejlik az epikureizmus gyors terjedésének oka. A halál félelmétől megszabadítani: mily érdem, isteni szolgálat. Epikuros nevét halhatatlan dicsfényvel is véve körül hivei bálványozásig vitt tisztelete.

Ugyan akkor, midőn az emberi szellemet meg akará sza-

badítani a legkínzóbb aggályoktól, a nil admirari elvét alkalmazta mindazon magasztos eszmék bírálatában, melyek följajdíthatják a kedély hullámaikat, így Epikuros Horatius szelid gúnyjára emlékeztető mosolylyal festi a szerelem kápráztató hatását, mely elfedi a kedves lényben létező hibákat. De főképen kikelt a metafizika túlhajtott elméletei ellen. Mindent a tényekből kívánt kimagyarázni. A tudományos kísérletek és tapasztalatok hiányában is csak a tapasztalatot ismerte el a bölcselmi kutatás egyedül biztos forrásának. Mosolyra gerjeszt a gyermeteg felfogás, melylyel az égi és földi tüneményeket, (nap, hold sötétülést, évszakokat, villámokat, delejt) kimagyarázni törekedett; de a láthatatlan, első okok keresésének fölhagyása éppen alkalmassá tévé az epikureista iskolát arra, hogy az eszmék filatioja során a XVIII. évszáz rationalismusának alapjául szolgáljon. Ő tagadta először mindazt, mi nem esik érzékeink alá. Tehát a positivismus homályos és öntudatlan kifejezője ez iskola az ó korban; mert a természet törvényein kívül a tüneményeknek más okát nem ismeri, de nem is keresi. Epikuros ásta az első árkot, mely mind mélyebb lesz és szélesbül, a metafizika és természettudományok közt. Az első okok keresése a metafizikusra nézve a földolog, a természettudósra nézve csak a tünemények és az ezek közti viszonyok léteznek. A metafizikusok az életet a halállal való viszonyában kutatják; a természettudós éppen a halált az élettel való vonatkozásában kérdezi meg, hogy az élet titkát tőle ellesse. Caro méltán kérdezi, hogy ha annak, ki az emberi szellemben e nagy szakadást idézte elő, oly halhatatlan dicsőség jutott osztályrészül, minő koszorút érdemel az, ki a metafizikát és fizikát kibékítve mind kettő függetlenségének és viszonylagos érdemeik elösmérése mellett, a szellem tudományos egységét helyre állítandja?

Hegedűs Istvá,

(Vége köv.)

Az erdélyi muzeum részére 1879. január havában be- küldött adományok jegyzéke.

I. Könyvek: A Smithsonian Intitutióntól, Annual Report. 1875, 1876. Washington 1876 és 1877. — A m. nemz. muzeum igazgató-ságától XVI. és XVII. századi régi magyar nyomtatványok töredékei (18 db.) — A brandenburgi Botanischer Vereintól, Verhandlungen 19-ter Jahrg. Berlin 1877. — Az Academie Royale du Belgique-től. Bulletins 1876. 1. 2. 1877. 1. 2. 1878. 1. és Annuaire pour l'an 1877. 1878. (7 köt.) — Néhaj Szönyi Pál hagyatékából, Waldstein

és Kitaibel, *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*. Tom. 1—3. Viennae 1802—1812. — Tompa Károlytól, erd. régi folyóiratok 60 köt. — Herbieh Ferencztől, Erdélyi kőzetek a lelhelyek szerint térképezve 1878. (térkép.) — Glosz Samueltól, *Montaigne les essais*. Páris 1636. — A m.-vásárhelyi főtanoda nyomdájától, Az erd. keresk. és iparbank ügyletrendje. M.-Vásárhely 1878. — Réthy Lipót aradi nyomdájától, *Koszorúk az alföld vad virágaiból*. Kőti Kálmány Lajos. 2-ik kötet. Arad 1878.

II. Régiségek és érmek: Meskó Miklós, gyulai (Kolozs megye) bronzlelet. — Székely Mojzes, hetedéves mit. gymnasiumi tanuló, a gyulai bronzleletből 7 drb. — Torma Károlytól, ugyanazon leletből 4 drb. — 4. Rác Gyulától, római bronz-fibula, Hodorfalváról (Kolozs megye); római cserépedények töredékei Mező-Szt.-Györgyről; kő és kuduról. — Dr. Tóth M., Csont és cserép töredékek Mocsról. — Az egyleti ásvány-földtani gyűjtemény, bronz tokos véső az aranyi hegyről (Hunyad megye). — Két bronz esákány és egy tokos véső, ismeretlen lelhely (Erdély) Dr. Schmidt Ágoston egyetemi m. tanártól. — Doby Antaltól, az 1878. évi Junius 10-én Homonnán tartott lengyel testvéries ünnepély emlékére vert ólom érem. — Mihály Elek m.-valkói ev. ref. lelkésztől, kőkalapács M.-Valkóról. — Két bronz láncsa, egy kised bronz kanál, nyolcz ép és egy kettétört bronz sarló s egynek részlete, egy darab bronz rög, egy vörösréz fejsze, valamennyi Mocsról; egy barbárkori cserép findziácska és egy lefűrészelt szarvas agancs törzsöke az apahidi egyik kavics bányából; egy dyrhachiumi ezüst érem, ismeretlen lelhelyről. Gámentzy Gerőttől. — Római feliratos lámpa Szucságról, Kónya József szucsági ev. ref. lelkésztől. — Római feliratos siremlékkő, ugyannonnan Horváth Sándortól.

III. Vásárolt: Római carneol cameo és intaglio, bronz fibula és karika Veczehről; csont és cserép töredékek Boholtról (Hunyad megye); bronz gyűrű és emailos fülönfüggő, vas fejsze, (francisca), lópatkó és hosszú vasszeg Dedatiáról a vulkáni szorosból; oláh feliratú nagy bronz pecsétnyomó és harang töredék Bánffy-Hunyadról; 1 XVII. százbeli harangoeska Dobrocsináról; 6 bronz karperecz, 1 tokos véső, számos apró üveggyöngy és az edény cserépei, melyben e tárgyak találtak, Dobrocsináról; barbárkori ezüst karperecz, az alóri Szamosból; két barbár ezüst pénz és egy Trajánus arany.

IV. Cserélt: Kised arany gyűrű amethyst intaglioval (római); 20 drb. bronz és egy drb. cserép töredék a gyulai leletből, unitarium collegium könyvtára.